

DOI: 10.59560/18291155-2026.1-207

ԱՆԱՀԻՏ ԱՐՐԱՀԱՄՅԱՆ

*Եվրասիա միջազգային համալսարանի
իրավագիտության ֆակուլտետի հայցորդ*

**ԱՐԴԱՐ ԴԱՏԱՔՆՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆԱՑՈՒՄԸ.
ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՎԵՐԱԻՄԱՍՏԱՎՈՐՈՒՄԻՑ ՄԻՆՉԵՎ
21-ՐԴ ԴԱՐԻ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐԸ**

Ամփոփագիր

Սույն հոդվածն ուսումնասիրում է արդար դատաքննության իրավունքի պատմական վերաիմաստավորումը՝ ներկայացնելով, որ յուրաքանչյուր ժամանակագրական փոփոխություն պայմանավորված է պատմական փորձով, իրավունքի հանրային ընկալման փոփոխությամբ, միջազգային իրավունքի զարգացմամբ, ինչպես նաև միջազգային վերահսկողական մարմինների ստեղծմամբ:

Միաժամանակ հոդվածը հիմնավորում է, որ արդար դատաքննության իրավունքը, լինելով դինամիկ և «բաց» ինստիտուտ, 21-րդ դարում բախվում է նոր մարտահրավերների՝ թվայնացում, վեճերի այլընտրանքային լուծման մեխանիզմների ներդրում, անձնական տվյալների պաշտպանություն և անվտանգության օրակարգի ուժեղացում: Հետազոտությունը ցույց է տալիս, որ արդար դատաքննության իրավունքի արդյունավետ պաշտպանության համար սահմանադրականացումը բավարար չէ: Արդար դատաքննության արդյունավետ պաշտպանությունը հնարավոր է միայն այն դեպքում, երբ զուգահեռաբար զարգանում են այն երաշխավորող դատական և սահմանադրական մեխանիզմները՝ ներառյալ դատական անկախության ինստիտուցիոնալ կարգավորումները, հակակոռուպցիոն քաղաքականությունը, շահերի բախման կանխարգելումը և արդյունավետ դատական վերահսկողությունը, որոնք միասին ապահովում են սույն իրավունքի կենսունակությունն ու կենսագործումը:

Հիմնաբառեր. արդար դատաքննություն, մարդու իրավունքներ, դատական անկախություն, սահմանադրականություն, սահմանադրական վերահսկողություն, միջազգային իրավունք, սահմանադրություն:

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՐ Ծ ԵՆԴԵՎԱԳԻՐ Ծ 1(122) 2026

Ներածություն

20-րդ դարի կեսերից սկսած արդար դատաքննության իրավունքի ընկալման մեջ տեղի ունեցավ որակական փոփոխություն: Արդար դատաքննությունը սկսեց դիտվել ոչ միայն որպես ընթացակարգային խնդիր, այլև որպես մարդու իրավունքների ապահովման հիմնարար բաղադրիչ: Այս փոփոխությունը պայմանավորված էր իրավական մտածողության զարգացմամբ և պատմական փորձով, որը ցույց տվեց, որ զուտ ընթացակարգային երաշխիքները չեն կարող ապահովել իրավունքների պաշտպանությունը, եթե դրանք չուղեկցվեն հանրության շրջանում իրավական գիտակցության փոփոխությամբ:

Արդար դատաքննության իրավունքի նման զարգացումը բացահայտում է դրա երկակի բնույթը, որը մինչ օրս շարունակում է մնալ դրա հայեցակարգային առանձնահատկությունը: Պատմականորեն այն ձևավորվել է որպես ընթացակարգային եզրույթ: Սակայն իր նշանակությամբ պայմանավորված՝ այն դարերի ընթացքում վերաիմաստավորվել է սահմանադրական կարևորության սկզբունքի: Այս գործընթացների ակունքները կարելի է գտնել դեռևս հին Հունաստանում, սակայն դրանց ժամանակակից ձևակերպման ելակետը համարվում է Ֆրանսիական հեղափոխության արդյունքում ձևավորված Մարդու և քաղաքացու իրավունքների հռչակագիրը:

Այս երկակիությունը էական է արդար դատաքննության իրավունքի ժամանակակից ընկալման համար և հիմք է ստեղծում այն դիտարկելու որպես ինքնուրույն սահմանադրական ինստիտուտ, որի բովանդակությունն ու գործառույթները ձևավորվում են ինչպես ազգային, այնպես էլ միջազգային իրավական փորձի ազդեցության ներքո:

Միաժամանակ, ելնելով իր կարևորությունից և ընթացակարգային բնույթից՝ արդար դատաքննության իրավունքը մնում է այն իրավունքներից, որոնք վերջնական ձևակերպում ստանալ չեն կարող: Եթե, օրինակ, խոշտանգումից և անմարդկային վերաբերմունքից ազատ լինելու իրավունքն իր էությամբ լիարժեք է և վերջնական, արդար դատաքննության իրավունքը, իր բնույթով պայմանավորված՝ մշտապես զարգացող ինստիտուտ է: Այն հանդես է գալիս որպես դինամիկ սահմանադրական ինստիտուտ, որի բովանդակությունը մշտապես հստակեցվում և լրացվում է՝ իրավական պրակտիկայի, տեխնոլոգիական փոփոխությունների և նոր հանրային ռիսկերի ազդեցությամբ:

Միաժամանակ անցյալի փորձը ցույց է տալիս, թե ինչքան հեշտությամբ կարող են կոռումպացվել դատական համակարգերը՝ դառնալով քաղաքական կամքի դահիճ: Այս պատճառով կարևոր է մշտապես ցուցաբերել զգոնություն արդար դատաքննության

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆ \diamond ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ \diamond 1(122) 2026

հայեցակարգի յուրաքանչյուր զարգացման և հնարավոր փոփոխության նկատմամբ: Արդար դատաքննության իրավունքը չի կարող մնալ ստատիկ ժամանակի մեջ, այն պետք է զարգանա և քայլի հասարակության պահանջների հետ համահունչ, սակայն այդ փոփոխությունները պետք է մշտապես պահվեն ուշադրության կենտրոնում, որպեսզի թույլ չտրվեն իրավունքի խեղաթյուրում կամ չարաշահումներ:

Սույն հոդվածի նպատակն է ուսումնասիրել արդար դատաքննության, որպես սահմանադրական իրավունքի, վերաիմաստավորումը, մասնավորապես՝ միջազգային մարդու իրավունքների ոլորտի զարգացման համատեքստում: Միաժամանակ նպատակ է դրվում ցույց տալ, թե ինչպես է միջազգային համակարգը գործնականում պայմանավորում ներպետական իրավակարգերի ձևավորումը և ինչ մարտահրավերներ են առաջանում աշխարհաքաղաքական ներկա փոփոխությունների համատեքստում:

Հետազոտություն

Միջազգային իրավունքի և վերահսկողական մեխանիզմների դերը արդար դատաքննության իրավունքի պաշտպանության հարցում

Պատմության ընթացքում արդար դատաքննության իրավունքը, դրա նշանակությունն ու դրա խախտման հետ կապված վտանգները բազմիցս դարձել են փիլիսոփայական և իրավագիտական ուսումնասիրությունների առարկա: Սակայն այդ գաղափարներն իրենց առավել ամբողջական և համակարգված արտահայտությունն ստացան այն փուլում, երբ միջազգային իրավունքը ձևավորվեց որպես ինքնուրույն իրավական ճյուղ՝ սեփական սկզբունքներով, նորմերով և ինստիտուտներով¹:

Միջազգային իրավունքի զարգացումը ստեղծեց այն նորմատիվ միջավայրը, որի պայմաններում պետությունները աստիճանաբար ենթարկվեցին համընդհանուր ընդունված և իրավապարտադիր վարքագծի կանոնների²: Եթե նախկինում նման կանոնները հաճախ ընկալվում էին որպես սովորութային կամ ընդհանրապես գոյություն չունեցող, ապա միջազգային իրավունքի զարգացման արդյունքում պետությունները դարձան իրավունքի սուբյեկտներ, որոնք պարտավոր են իրենց ներքին իրավակարգերը համապատասխանեցնել միջազգային չափորոշիչներին³: Այս գործընթացը հիմնարար նշանակություն ունեցավ արդար դատաքննության իրավունքի համար, քանի որ այն առաջին անգամ ձևավորվեց որպես իրավունք, որի պաշտպանությունը կարող է

¹ **Hersch Lauterpacht**, *International Law and Human Rights* (London: Stevens & Sons, 1950).

² **Gleider Hernández**, *International Law*. Oxford University Press (2019).

³ **Malcolm N. Shaw**, *International Law*. 8th ed. (Cambridge: Cambridge University Press, 2017).

պահանջվել ոչ միայն ներպետական, այլև միջազգային մակարդակում՝ անկախ պետության կամքից¹:

Այս զարգացումների կարևոր հանգրվան դարձան մարդու իրավունքների ոլորտում ընդունված հիմնարար միջազգային փաստաթղթերը, որոնք համակարգված կերպով ձևակերպեցին արդար դատաքննության ժամանակակից հայեցակարգը: Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիրը, Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիրը, ինչպես նաև Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիան առաջին անգամ ամրագրեցին արդար դատաքննության իրավունքը որպես համընդհանուր չափորոշիչ՝ ներառելով անկախ և անաչառ դատարանի, հրապարակային դատաքննության, անմեղության կանխավարկածի և պաշտպանության հիմնական երաշխիքների գաղափարները: Նմանատիպ մոտեցումներ հետագայում ամրագրվեցին նաև տարածաշրջանային այլ փաստաթղթերում՝ Ամերիկյան մարդու իրավունքների կոնվենցիայում և Մարդու և ժողովուրդների իրավունքների աֆրիկյան խարտիայում, ինչը վկայում է արդար դատաքննության իրավունքի գլոբալ ճանաչման և իրավականացման մասին:

Նշված փաստաթղթերի ընդունումը պայմանավորեց նաև համապատասխան միջազգային իրավական կառույցների ստեղծումը, որոնց հիմնական մանդատը մարդու իրավունքների պաշտպանության ապահովումն է: Միջազգային պայմանագրերի նորմերի գործնական կիրառումն այլևս չէր կարող սահմանափակվել միայն պետությունների կամքով կամ քաղաքական հայտարարություններով և անհրաժեշտ դարձավ վերահսկողական ու դատաքննական մեխանիզմների ձևավորումը: Այս համատեքստում Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիան առանձնահատուկ նշանակություն ունի, քանի որ այն դարձավ ոլորտում առաջին պարտադիր իրավական ուժ ունեցող փաստաթուղթը, որը ոչ միայն սահմանեց իրավունքները, այլև ստեղծեց դրանց պաշտպանության գործնական մեխանիզմներ:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը (այսուհետ՝ նաև Դատարան) կենտրոնական դեր է զբաղեցնում արդար դատաքննության իրավունքի միջազգային պաշտպանության համակարգում: Դատարանը կոչված է գնահատելու պետությունների կողմից կոնվենցիոն պարտավորությունների կատարումը և ձևավորելու իրավական պարտադիր նախադեպային պրակտիկա, որը ուղղակի ազդեցություն ունի

¹ United Nations Human Rights Committee, General Comment No. 32: Article 14 - Right to Equality before Courts and Tribunals and to a Fair Trial, CCPR/C/GC/32 (23 August 2007), para 4.

ներպետական դատական համակարգերի վրա¹: Արդար դատաքննության իրավունքի վերաբերյալ Դատարանի իրավաբանությունը դարձել է չափորոշիչ ինչպես կոնվենցիայի անդամ պետությունների, այնպես էլ նրանց սահմանադրական և բարձրագույն դատարանների համար²: Այս համակարգում կարևոր դեր ունի նաև Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեն, որը վերահսկում է Դատարանի վճիռների կատարումը և ապահովում է, որ կոնվենցիոն ստանդարտները իրական ազդեցություն ունենան ազգային իրավակարգերի վրա³:

Թեև մարդու իրավունքների պաշտպանության միջազգային դատարաններ և վերահսկողական մարմիններ գոյություն ունեն տարբեր տարածաշրջաններում, սույն աշխատանքի շրջանակում հիմնական ուշադրությունը կենտրոնանում է եվրոպական կառույցների վրա՝ հաշվի առնելով դրանց պրակտիկայի կիրառելիությունը Հայաստանի Հանրապետության նկատմամբ:

Միաժամանակ կարևոր է ընդգծել նաև Միավորված ազգերի կազմակերպության (այսուհետ նաև՝ ՄԱԿ) Մարդու իրավունքների կոմիտեի (Human Rights Committee) դերը, որը, որպես Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի (ICCPR) վերահսկման մարմին, իրականացնում է պետությունների կողմից ստանձնած պարտավորությունների մշտադիտարկում⁴: Կոմիտեն այդ գործառույթն իրականացնում է մի քանի մեխանիզմների միջոցով՝ ուսումնասիրելով պետությունների պարբերական զեկույցները, ընդունելով եզրակացություններ և առաջարկություններ (Concluding Observations)⁵, ինչպես նաև մշակելով Ընդհանուր մեկնաբանություններ (General Comments), որոնցում համակարգված կերպով բացահայտվում են դաշնագրի առանձին հոդվածների բովանդակությունն ու կիրառման շրջանակները⁶: Արդար դատաքննության իրավունքի առումով առանձնահատուկ նշանակություն ունի Կոմիտեի Ընդհանուր մեկնաբանություն թիվ 32-ը (General Comment No. 32), որը մանրամասնորեն մեկնաբանում է ՄԱԿ-ի Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի 14-րդ հոդվածը՝ ընդգծելով դատարանների անկախության և

¹ Council of Europe, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Rome, 4 November 1950, ETS No. 005, art. 46.

² **Steven Greer**, The European Convention on Human Rights: Achievements, Problems and Prospects (Cambridge: Cambridge University Press, 2006).

³ Council of Europe, Supervision of the Execution of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights (Strasbourg: Council of Europe, 2018).

⁴ International Covenant on Civil and Political Rights, 16 December 1966, 999 U.N.T.S. 171.

⁵ United Nations Human Rights Committee, Rules of Procedure of the Human Rights Committee, CCPR/C/3/Rev.11 (2019)

⁶ **Olivier De Schutter**, International Human Rights Law (Cambridge: Cambridge University Press, 2019).

անաչառության, դատավարության հրապարակայնության, պաշտպանության իրավունքի և դատական վերահսկողության արդյունավետության պահանջները¹:

Թեև Մարդու իրավունքների կոմիտեի ընդունած որոշումները և անհատական հաղորդումների վերաբերյալ տեսակետները չունեն նույն իրավապարտադիր բնույթը, ինչ միջազգային դատարանների վճիռները, դրանք, միևնույն է, կարևոր նորմատիվ ազդեցություն են ունենում ինչպես միջազգային, այնպես էլ ներպետական իրավական համակարգերում: Կոմիտեի մեկնաբանությունները լայնորեն օգտագործվում են ազգային դատարանների, սահմանադրական ատյանների և օրենսդիր մարմինների կողմից՝ որպես դաշնագրային պարտավորությունների բովանդակային բացատրություն²:

Մարդու իրավունքների ոլորտում հատկանշական զարգացում էր նաև միջազգային քրեական իրավունքի ձևավորումը: Այդ ոլորտի հետ զուգահեռ առաջ եկավ մի հիմնարար իրավաքաղաքական գիտակցություն, ըստ որի պետությունները չեն կարող իրենց քաղաքացիների նկատմամբ գործել անսահմանափակ հայեցողությամբ³: Այս ըմբռնումը 20-րդ դարի երկու մեծագույն ցեղասպանությունների հետևանք էր՝ նախ հայերի դեմ Օսմանյան կայսրությունում, ապա՝ հրեաների դեմ Նացիստական Գերմանիայում⁴: Երբ իրագործվեցին այս ցեղասպանությունները, դեռևս չկար այն միջազգային իրավական գիտակցությունը, որ մարդու իրավունքների դեմ ուղղված նման հանցագործությունների դեպքում միջազգային հանրությունն ունի իրավունք և պարտականություն միջամտելու⁵:

Նյուրնբերգյան և Տոկիոյի միջազգային ռազմական դատարանների ստեղծումը ոչ միայն հաստատեց անհատական քրեական պատասխանատվության սկզբունքը միջազգային հանցագործությունների համար, այլև փոխեց միջազգային իրավունքի սուբյեկտային կառուցվածքը⁶: Անհատն այլևս չէր դիտվում բացառապես որպես պետության իրավական ենթակայության սուբյեկտ, այլ ճանաչվեց որպես միջազգային մարդու հիմնարար իրավունքների և պարտականություններ կրող և շահառու⁷: Այս

¹ United Nations Human Rights Committee, General Comment No. 32: Article 14—Right to Equality before Courts and Tribunals and to a Fair Trial, CCPR/C/GC/32 (23 August 2007).

² United Nations Human Rights Committee, General Comment No. 33: The Obligations of States Parties under the Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights, CCPR/C/GC/33 (5 November 2008).

³ **Antonio Cassese**, *International Criminal Law*. 2nd ed. (Oxford: Oxford University Press, 2008), 3–12.

⁴ **William A. Schabas**, *Genocide in International Law*. 2nd ed. (Cambridge: Cambridge University Press, 2009).

⁵ United Nations, *Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*, 9 December 1948, Preamble.

⁶ United Nations General Assembly, *Principles of International Law Recognized in the Charter of the Nürnberg Tribunal and in the Judgment of the Tribunal*, G.A. Res. 95 (I), 11 December 1946.

⁷ **Hersch Lauterpacht**, *International Law and Human Rights* (London: Stevens & Sons, 1950), 35–40.

իրավունքները վեր դասվեցին հայեցողականությունից և սկսեցին ընկալվել որպես կարևորագույն պաշտպանական մեխանիզմներ անձանց կյանքի և արժանապատվության համար:

Միաժամանակ միջազգային քրեական դատարանի ստեղծումը վերջնականապես ամրագրեց այն մոտեցումը, որ միջազգային հանցագործությունների համար պատասխանատվությունը չի կարող մնալ բացառապես քաղաքական կամ ժամանակավոր մեխանիզմների շրջանակում: 1998 թվականին ընդունված Հռոմի կանոնադրությամբ հիմնադրված Միջազգային քրեական դատարանը (ICC) դարձավ առաջին մշտական միջազգային դատական մարմինը, որն իրավասու է քրեական պատասխանատվության ենթարկել անհատներին ցեղասպանության, մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների, պատերազմական հանցագործությունների և ագրեսիայի հանցագործության համար¹: Դատարանի ստեղծումը վերջնականապես ամրապնդեց այն սկզբունքը, որ մարդկային կյանքերի և իրավունքների պաշտպանությունը համամարդկային խնդիր է, որը գործելու է վերպետական հիմունքներով²:

Դատարանի ստեղծումը կարևոր քայլ էր նաև արդար դատաքննության իրավունքի տեսանկյունից, քանի որ Հռոմի կանոնադրությունը մանրամասնորեն ամրագրեց մեղադրյալների դատավարական իրավունքները՝ անմեղության կանխավարկածը, պաշտպանության իրավունքը, իրավաբանական օգնությունը, ապացույցների վիճարկման և բողոքարկման հնարավորությունները: Այսպիսով, միջազգային քրեական արդարադատությունը միաժամանակ հաստատեց երկու փոխկապակցված սկզբունք՝ պետությունների սահմանափակված իշխանությունը մարդու իրավունքների ոլորտում և այն պահանջը, որ նույնիսկ ամենաձանր միջազգային հանցագործությունների քննությունը պետք է իրականացվի արդար դատաքննության նվազագույն, բայց պարտադիր երաշխիքների պահպանմամբ³:

Տվյալ զարգացումների հիշատակումը կարևոր է այնքանով, որ դրանց շրջանակում փոխվեց նաև մարդու իրավունքների, այդ թվում նաև՝ արդար դատաքննության իրավունքի վերաբերյալ իրավաընկալումը: Դրանք հանգեցրին այն գաղափարի ամրապնդմանը, որ մարդու հիմնարար իրավունքները չեն կարող կախված լինել պետության քաղաքական կամքից կամ ներքին իրավակարգից: Դրանք սկսեցին

¹ United Nations, Rome Statute of the International Criminal Court, 17 July 1998.

² **William A. Schabas**, An Introduction to the International Criminal Court, 5th ed. (Cambridge: Cambridge University Press, 2017)

³ United Nations, Rome Statute of the International Criminal Court, 17 July 1998, arts. 55, 66, 67, and 81.

ընկալվել որպես վերազգային արժեքներ, որոնց պաշտպանությունը միջազգային հանրության համատեղ պատասխանատվությունն է:

Արդար դատաքննության իրավունքի սահմանադրականացումը և նրա էական նշանակությունը

Վերոգրյալից պարզ է, որ մարդու իրավունքների ոլորտում ընդունված միջազգային փաստաթղթերը կարևոր դեր ունեցան այս ոլորտի զարգացման համար՝ մարդու իրավունքները դարձնելով միջազգային հանրության ուշադրության առարկա: Սակայն այս գործընթացի իրական նշանակությունը դրսևորվեց, երբ տվյալ միջազգային ստանդարտները սկսեցին ինտեգրվել ազգային սահմանադրական համակարգերի մեջ՝ դառնալով ոչ միայն պետության արտաքին պարտավորություն, այլ հիմնասյուն, որի վրա կառուցվեցին ժամանակակից պետականությունները: Այսպիսով, մարդու իրավունքների վերաբերյալ իրավաընկալման փոփոխությունը հիմք հանդիսացավ նաև դրանց սահմանադրականացման համար¹:

Սահմանադրության և հասարակական իրավաընկալման կապը նոր չի ձևավորվել: Դեռևս աթենական ժամանակներից արժարժվել է այն միտքը, որ «Սահմանադրությունը պետք է գրվի՝ նկատի ունենալով ժողովուրդը և ժամանակը»²:

Այնուամենայնիվ, անհրաժեշտ է հստակ սահմանել, որ Սահմանադրությունը և սահմանադրականությունը նույնը չեն:

Սահմանադրությունը պետության հիմնարար մարմինների և ինստիտուտների փոխհարաբերությունները կարգավորող կանոնների խումբ է³: Եթե սահմանադրությունների ստեղծման և կիրառման գործընթացում առաջնորդվում են սահմանադրականության սկզբունքներով, ապա պետական մարմինների միջև ձևավորվում է փոխզսպման և սահմանափակման այնպիսի համակարգ, որը հնարավորություն է տալիս քաղաքացիական ազատություններին գերակայել քաղաքական իշխանության նկատմամբ⁴:

¹ **Anne Peters**, “The Globalization of State Constitutions,” in *New Perspectives on the Divide between National and International Law*, ed. Janne E. Nijman and André Nollkaemper (Oxford: Oxford University Press, 2007).

² **Գագիկ Հարությունյան**, Սահմանադրական մշակույթ. պատմության դասերը և ժամանակի մարտահրավերները (վերահրատարակություն՝ լրամշակումներով): Երևան, Նժար, 2016, էջ 23:

³ **Michel Rosenfeld and András Sajó**, “Constitutionalism: Foundations for the New Millennium,” in *New Millennium Constitutionalism: Paradigms of Reality and Challenges*, ed. G. G. Harutyunyan (Yerevan: NJHAR, 2013). p. 12.

⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

Այսպիսով, սահմանադրականությունը չի կարող նույնացվել պարզապես «սահմանադրություն» հասկացության հետ, թեև ժամանակակից իրավաընկալման մեջ այդ երկու երևույթները սերտորեն փոխկապակցված են:

Սահմանադրականությունը (constitutionalism) իրավաքաղաքական դոկտրին է, որի համաձայն պետական իշխանության իրականացումն ու սահմանները որոշվում են սահմանադրությամբ կամ բարձրագույն իրավական ուժ ունեցող նորմերի համակարգով¹: Սահմանադրականության էությունը չի հանգում միայն «սահմանափակ կառավարության» գաղափարին, թեև վերջինս դրա կարևոր դրսևորումներից մեկն է: Պատմականորեն և տեսականորեն սահմանադրականությունն ավելի լայն իմաստ ունի և նախևառաջ ուղղված է կամայական իշխանության կանխարգելմանը՝ ապահովելով, որ իշխանությունը գործի իրավական, ինստիտուցիոնալ և արժեքային հստակ շրջանակներում²:

«Սահմանադրականությանը ծառայող սահմանադրությունները չեն ծնվում հեղափոխական ուտոպիաների պատրանքներ ստեղծելու կամ ապագա իդեալական հասարակություն նախագծելու նպատակով: Դրանք չեն խոստանում «լուսավոր ապագա» և չեն սահմանում հասարակության կառուցման վերջնական մոդել: Ընդհակառակը՝ նման սահմանադրությունները ձևավորվում են նախորդ քաղաքական ռեժիմից բխող վախերի, փորձառությունների և բացասական դասերի հիման վրա: Եթե սահմանադրությունն ընդհանրապես ունի որևէ տեսլական, ապա այդ տեսլականը վերաբերում է ոչ թե այն բանին, թե ինչպիսին պետք է լինի ապագա հասարակությունը, այլ այն բանին, թե ինչպես պետք է այլևս չկիրառվի իշխանությունը՝ խուսափելու համար անցյալի չարաշահումներից»³: Այս դիպուկ ձևակերպումը փաստում է հենց այն, ինչ նախորդիվ փորձեցինք ցուցադրել. մարդու իրավունքների ժամանակակից ձևակերպումները և դրանց սահմանադրականացումը պատմական դանդաղ փորձի արդյունք են:

Գ. Հարությունյանի ձևակերպմամբ՝ իսկական սահմանադրականությունը, որպես իրավական երևույթ, բնորոշ է այն հասարակություններին, որոնք հասել են զարգացման այնպիսի մակարդակի, որտեղ ճանաչվում և երաշխավորվում են հասարակական ազատությունները, և գոյություն ունի հանրային համաձայնություն՝ հիմնված ընդհանուր

¹ **Martin Loughlin**, Foundations of Public Law (Oxford: Oxford University Press, 2010), chpt. 10.

² **Mark Tushnet**, 1992, “Constitutional Interpretation, Character and Experience”, Boston University Law Review, 72(4).

³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 13:

սոցիալ-մշակութային արժեքների վրա¹: Իրավական նորմերի համակարգը կարող է իրական ազդեցություն ունենալ միայն այն դեպքում, երբ այդ նորմերը «կենդանի» են հասարակության մեջ, այսինքն ընդունվում, կիրառվում և ընկալվում են որպես պարտադիր և արդիական²:

Մարդկությանը պահանջվեց մի քանի հազարամյակ այդ իրավունքների համակարգված ձևակերպման համար, իսկ դրանց իրական արժեքը լիովին գիտակցվեց միայն բազմադարյա բռնությունների և անարդարությունների միջոցով, որոնք իրենց գազաթնակետին հասան XX-րդ դարում մոտ 100 միլիոն մարդու կյանք արժեցած ողբերգություններով: Այդ փորձն է, որ ընդգծում է արդար դատաքննության իրավունքի պատմական զարգացման ըմբռնման կարևորությունը: Պատահական չէ, որ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո ընդունված սահմանադրությունները չեն սահմանափակվում պետական ինստիտուտների գործունեությունը կարգավորող ընթացակարգային դրույթներով, այլ հանդես են գալիս որպես հասարակության բարոյական հիմք: Դրանք արտահայտում են ժողովրդի հավաքական խոսքը այն մասին, թե ինչպես են նրանք ցանկանում, որ իրենց հասարակությունն ու իրենց կյանքը կառավարվեն՝ հիմնված իրավունքների, արժանապատվության և իշխանության սահմանափակման վրա:

Իրավունքների սահմանադրականացման հաջորդող քայլը սահմանադրությամբ դրանց ամրագրումն է: Այս գործընթացը բնութագրվում է իրավունքների պոզիտիվացմամբ՝ դրանց հստակ ամրագրմամբ սահմանադրական տեքստում, ինչպես նաև այդ իրավունքների օժտմամբ գերագույն նորմատիվ ուժով և հատուկ արժեքային նշանակությամբ: Արդյունքում հիմնարար իրավունքները տեղադրվում են իրավական համակարգի հիերարխիայի գագաթնակետում՝ պարտադիր լինելով պետական իշխանության բոլոր ճյուղերի համար և ծառայելով որպես չափանիշ թե՛ օրենսդրական, թե՛ գործադիր և թե՛ դատական գործունեության սահմանադրական վերահսկողության համար:

Իրավունքների սահմանադրական ամրագրումը էական նշանակություն ունի այն առումով, որ այն էապես բարձրացնում է դրանց փոփոխման, սահմանափակման կամ վերացման իրավական շեմը: Սահմանադրական մակարդակում ամրագրված իրավունքները դուրս են բերվում սովորական օրենսդրական հայեցողության տիրույթից

¹ **Gagik Harutyunyan**, “Constitution and Constitutionalism in the Context of Constitutional Culture of the New Millennium”, in *New Millennium Constitutionalism: Paradigms of Reality and Challenges*, ed. G.G. Harutyunyan (Yerevan: NJHAR, 2013), p. 38.

² **Hans Kelsen**, *Reine Rechtslehre*, 2. Aufl. (Wien, 1960), 219; ռուս. թարգմ.՝ Чистое учение о праве Ганса Кельзена, сб. переводов, вып. 2 (Москва, 1988), p. 91.

և ենթարկվում են հատուկ պաշտպանական ռեժիմի: Դրանք չեն կարող փոփոխվել կամ սահմանափակվել նույն ընթացակարգերով, ինչ ենթասահմանադրական նորմերը, և այդպիսով պաշտպանվում են քաղաքական կոնյուկտուրայից, ժամանակավոր մեծամասնությունների կամ գործադիր իշխանության կամայական որոշումներից:

Բացի այդ, սահմանադրական ամրագրումը պայմանավորում է նաև իրավունքների սահմանափակման նյութական սահմանների գոյությունը: Նույնիսկ այն դեպքերում, երբ սահմանադրությունը թույլ է տալիս որոշ իրավունքների սահմանափակում օրենքով, այդ սահմանափակումները ենթակա են խիստ չափանիշների՝ օրինականության, անհրաժեշտության, համաչափության և սահմանադրական նպատակին համապատասխանության: Այս առումով սահմանադրական իրավունքները դառնում են ոչ թե բացարձակապես անփոփոխելի, այլ իրավաբանորեն «կոշտ» նորմեր, որոնց փոփոխությունն ու սահմանափակումը հնարավոր է միայն բացառիկ պայմաններում և խիստ վերահսկողության ներքո:

Սահմանադրությունը որպես իրավունքների և դրանց երաշխավորման մեխանիզմների միասնություն

Իրավունքների սահմանադրականացման հետ մեկտեղ առաջացավ նաև այլ իրավակարգերի սահմանման անհրաժեշտություն: Մասնավորապես, կարևորվեց իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի դերը ժողովրդավարական համակարգերում: Հաշվի առնելով մարդու իրավունքների դերը պետական կամայականության կանխարգելման հարցում՝ դրանց պատշաճ պաշտպանությունը հնարավոր է միայն այն դեպքում, երբ դատական իշխանությունն իրականում տարանջատված է օրենսդիր և գործադիր իշխանություններից¹:

Անհրաժեշտ է նշել, որ սահմանադրությունները չեն կարող դիտարկվել որպես առանձին տարրերից բաղկացած աշխատանքներ²: Սահմանադրությունը պետության իրավական կմախքն է, որում բոլոր մասերը փոխկապակցված են: Ժամանակակից իրավական պետություններում պետական կառույցները ձևավորվում են այնպես, որ մի կողմից ապահովեն մարդու իրավունքների պաշտպանությունը, իսկ մյուս կողմից այդ իրավունքներն ինքնին գործեն որպես վերահսկողության մեխանիզմ պետական մարմինների գործունեության նկատմամբ:

¹ Charles de Secondat, Baron de Montesquieu, *The Spirit of the Laws*. trans. Anne M. Cohler et al. (Cambridge: Cambridge University Press, 1989).

² Martin Loughlin, *Foundations of Public Law* (Oxford: Oxford University Press, 2010).

Այս համատեքստում արդար դատաքննության իրավունքը առանձնահատուկ նշանակություն ունի. այն միաժամանակ հանդիսանում է անհատի հիմնարար իրավունք և դատական իշխանության ինստիտուցիոնալ գործունեության չափանիշ, որով գնահատվում է ինչպես դատական համակարգի անկախությունը, այնպես էլ ամբողջ պետական համակարգի իրավական լեգիտիմությունը:

Սահմանադրական մակարդակում արդար դատաքննության երաշխիքները գործում են որպես զսպման և հակակշռման մեխանիզմ՝ կանխելով այնպիսի իրավիճակներ, երբ գործադիր կամ քաղաքական իշխանությունը կարող է միջամտել դատական գործընթացին կամ ազդել դատական արդյունքների վրա: Եվրոպական և հետխորհրդային պետությունների փորձը ցույց է տալիս, որ այնտեղ, որտեղ իշխանությունների տարանջատումը թուլանում է, առաջին հերթին տուժում է արդար դատաքննության իրավունքը:

Պատահական չէ, որ արդար դատաքննության իրավունքի բովանդակության հիմքում դրված է իշխանությունների տարանջատման սկզբունքը: Արդար դատաքննության տարրերին ավելի մանրամասն կանդրադառնանք հաջորդ գլուխներում, սակայն այս պահին հարկ է շեշտել, որ բոլոր ոլորտային փաստաթղթերը շեշտում են հենց դատական անկախության և անաչառության պահանջը, որպես այս իրավունքի գլխավոր բաղադրատարր:

Արդար դատաքննությունն իր հերթին հանդիսանում է դատական իշխանության ինստիտուցիոնալ հիմքը¹: Դատական իշխանության լեգիտիմությունը չի բխում ընտրություններից կամ քաղաքական մանդատից, այլ հիմնված է հանրության վստահության վրա, որ դատարանները գործում են արդար, անկողմնակալ և օրենքի հիման վրա: Արդար դատաքննության սահմանադրական երաշխիքներն ապահովում են այդ վստահության իրավական հիմքը՝ պարտադրելով դատարաններին պահպանել արդարության նվազագույն չափանիշները նույնիսկ քաղաքական ճնշման կամ հանրային ճգնաժամերի պայմաններում²:

Այս հանգամանքը թույլ է տալիս դիտարկել արդար դատաքննության իրավունքը նաև որպես պետության լեգիտիմության հենք: Ժամանակակից սահմանադրական պետությունում իշխանության օրինականությունը կախված է ոչ միայն ընտրական գործընթացներից, այլև նրանից, թե ինչպես է պետությունը վերաբերվում անհատի իրավունքներին: Դատարանը այն ինստիտուտն է, որի միջոցով օրենքը «խոսում է»

¹ Tom Bingham, *The Rule of Law* (London: Allen Lane, 2010).

² David Dyzenhaus, *The Constitution of Law: Legality in a Time of Emergency* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006).

անհատի հետ, և եթե այդ խոսքը ընկալվում է որպես անարդար կամ կամայական, ապա խաթարվում է ողջ պետական համակարգի վստահելիությունը:

Արդար դատաքննության իրավունքի նշանակությունը կայանում է նրանում, որ այն հանդես է գալիս որպես մյուս իրավունքների և ազատությունների իրականացման երաշխիք: Առանց արդար և արդյունավետ դատական պաշտպանության իրավունքի քաղաքացիները, անկախ որևէ իրավական ակտում կամ իրավական համակարգում ամրագրված տեսական նորմերից ու սկզբունքներից, ի վիճակի չեն լինի իրացնել այդ իրավունքները գործնականում: Մարդու իրավունքների համակարգը հիմնականում ձևավորվել է անհատներին պետական իշխանության չարաշահումներից պաշտպանելու նպատակով: Հետևաբար, եթե այդ իրավունքների կիրառման և պաշտպանության մեխանիզմները անկախ չեն պետությունից, դրանք կորցնում են իրենց նշանակությունը և, պարզ ասած, դառնում են «անօգուտ»:

Հետխորհրդային պետությունների համար արդար դատաքննության իրավունքի սահմանադրականացումն ուներ առանձնահատուկ նշանակություն: Խորհրդային իրավակարգում դատարանները ենթարկվում էին գործադիր և կուսակցական վերահսկողության¹: Անկախացումից հետո նոր սահմանադրությունների ընդունումը նպատակ ուներ ոչ միայն հռչակել հիմնարար իրավունքներ, այլև արմատապես փոխել դատական իշխանության բնույթը: Այս համատեքստում արդար դատաքննության իրավունքը դարձավ խորհրդանշական և գործնական խզում խորհրդային իրավական անցյալից²:

Հայաստանի Հանրապետության և մյուս այլ հետխորհրդային պետությունների համար անկախության ձեռքբերումը թույլ տվեց մշակել անկախ սահմանադրություններ, որոնք հիմնված էին հենց այս հասարակությունների մշակութային և արժեքային առանձնահատկությունների վրա³:

Խորհրդային իրավական համակարգի փլուզումից հետո նախկին միութենական հանրապետությունները կանգնեցին նույն հիմնարար խնդրի առաջ՝ ինչպե՞ս փոխակերպել դատական իշխանությունը վարչական-քաղաքական ենթակայությունից դեպի անկախ, իրավունքների պաշտպանությանը ուղղված ինստիտուտ:

¹ Чиркин В.Е. Общечеловеческие ценности и современное государство // Государство и право, № 2, 2002, - С. 5–13.

² Wojciech Sadurski, Rights Before Courts: A Study of Constitutional Courts in Postcommunist States of Central and Eastern Europe (Dordrecht: Springer, 2005).

³ **Գագիկ Հարությունյան**, Սահմանադրական մշակույթ. պատմության դասերը և ժամանակի մարտահրավերները (վերահրատարակություն՝ լրամշակումներով): Երևան, Նժար, 201), էջ 148:

Հայաստանի 1995 թվականի Սահմանադրության մեջ արդար դատաքննության իրավունքի ամրագրումը նման էր այն մոտեցմանը, որը որդեգրվել էր նաև Վրաստանում (1995 թ. Սահմանադրություն), Ուկրաինայում (1996 թ. Սահմանադրություն) և մի շարք այլ հետխորհրդային պետություններում¹: Այս սահմանադրական նորմերը նախատեսում էին ոչ միայն դատարան դիմելու իրավունքը, այլև դատավարության արդարության, հրապարակայնության, անկախության և անաչառության պահանջները: Սահմանադրական մակարդակով այդ իրավունքի ամրագրումը թույլ տվեց արդար դատաքննության սկզբունքները տարածել ոչ միայն դատավարական օրենսդրության վրա, այլև դատական իշխանության կազմակերպման, դատավորների կարգավիճակի, նրանց անփոփոխելիության, կարգապահական պատասխանատվության և դատարանների ինստիտուցիոնալ անկախության հարցերի վրա:

Արդար դատաքննության սահմանադրական ուժը հատկապես ակնհայտ է դառնում արտակարգ իրավիճակներում: Պատմական և ժամանակակից փորձը ցույց է տալիս, որ ճգնաժամային պայմաններում պետությունները հակված են ընդլայնել գործադիր իշխանության լիազորությունները՝ սահմանափակելով իրավունքները ազգային անվտանգության, հանրային կարգի կամ պետական անհրաժեշտության հիմնավորումներով: Սակայն միջազգային և եվրոպական իրավունքը ձևավորել է այն մոտեցումը, ըստ որի՝ որոշ հիմնարար իրավունքներ ունեն նվազագույն, անքակտելի միջուկ: Թեև արդար դատաքննության իրավունքը ֆորմալ առումով կարող է ենթարկվել որոշ սահմանափակումների, դրա հիմնական տարրերը՝ անկախ դատարանը, պաշտպանության իրավունքը, դատավարական արդարությունը, չեն կարող վերացվել նույնիսկ արտակարգ դրության պայմաններում²:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքը ցույց է տալիս, որ արտակարգ դրությունը չի կարող արդարացնել դատարանների կախվածությունը, դատավարության գաղտնիացումը կամ պաշտպանական հնարավորությունների էական սահմանափակումը: Արդար դատաքննության սահմանադրական պաշտպանությունը հաճախ դառնում է վերջին արդյունավետ պատնեշը իշխանության չարաշահումների դեմ: Այն պետություններում, որտեղ գործում են սահմանադրական վերահսկողության իրական մեխանիզմներ և միջազգային պարտավորությունների ներպետական կիրառումը, արտակարգ միջոցառումները ենթարկվում են դատական վերահսկողության: Ընդհակառակը, այնտեղ, որտեղ արդար

¹ Տե՛ս նույն տեղում, 155-157.

² **Gross, Oren, and Fionnuala Ní Aoláin**, *Law in Times of Crisis: Emergency Powers in Theory and Practice*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

դատաքննության իրավունքը մնում է միայն ձևական հռչակման մակարդակում, արտակարգ դրությունները հաճախ վերածվում են համակարգային խախտումների աղբյուրի:

Իրավունքների սահմանադրականացումը և միջազգային չափանիշների դերը

Իրավունքների սահմանադրականացման գործընթացը պարզ գործընթաց չէ: Թեև մինչև 20-րդ դարի ավարտը շատ պետություններ իրենց սահմանադրություններում ամրագրել էին մարդու հիմնարար իրավունքների և ազատությունների մասին դրույթներ, դրանց հետագա ձևավորումը և զարգացումը դրված էր այդ պետությունների վերին դատական աստիճանների վրա: Դատարաններն իրենց հերթին այդ իրավունքները մեկնաբանելիս հենվել են միջազգային փորձի և դատական պրակտիկայի վրա: Այսպիսով ստեղծվել է մի շղթա, որը կապում է մարդու իրավունքների միջազգային համակարգը ներպետական սահմանադրական կարգերի հետ:

Հետաքրքիր այս սիմբիոզը պայմանավորված է 20-րդ դարի ոճրագործություններից հետո ձևավորված իրավական մտածելակերպով: Մարդկությունը վերջնականապես գիտակցեց, որ պետություններին անսահմանափակ լիազորությունների ընձեռումը և հատկապես մարդու իրավունքների ոլորտի մենաշնորհը կարող է հանգեցնել ողբերգալի հետևանքների ոչ միայն ներպետական մակարդակում, այլև մարդկության համար¹:

Մարդու իրավունքների պաշտպանությունը աստիճանաբար դարձավ պետական կայունության առանցքային գործոններից մեկը²: Հասարակություններն այլևս պատրաստ չէին հանդուրժել իշխանության կամայականությունը՝ զրկված լինելով իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցներից, և ամրապնդվեց այն ընկալումը, որ քաղաքացիների համախմբված պահանջները կարող են լրջորեն ազդել պետական կառավարման վրա: Այս իրողությունը փոխեց նաև պետությունների մոտեցումը. մարդու իրավունքների երաշխավորումը սկսեց դիտարկվել ոչ միայն որպես բարոյական կամ իրավական պարտավորություն, այլև որպես հանրային վստահության պահպանման և սոցիալական լարվածությունների կանխարգելման գործիք³:

Միաժամանակ, միջազգային իրավունքում պարտավորեցման մեխանիզմների բացակայությունը նշանակում էր, որ միջազգային կարգավորումներով բավարարվելը

¹ **Olivier De Schutter**, *International Human Rights Law* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019).
² **Jack Donnelly**, *Universal Human Rights in Theory and Practice*, 3rd ed. (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2013).
³ **Samuel P. Huntington**, *Political Order in Changing Societies* (New Haven: Yale University Press, 1968).

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ 1(122) 2026

հնարավոր չէր: Իրավունքների կիրարկումը և դրանց իրավական ընկալման փոփոխությունը պետք է իրականացվեին նաև ներպետական մակարդակում:

II համաշխարհային պատերազմի ավարտը յուրօրինակ հնարավորություն էր իրավունքների սահմանադրականացման համար: Պատերազմը հանգեցրել էր աշխարհաքաղաքական այնպիսի ցնցումների, որոնց հետևանքով պետությունները ստիպված էին վերաիմաստավորել իրենց պետականությունները և, հետևաբար, շատերը կարիք ունեին նոր սահմանադրությունների: Օրինակ՝ Գերմանիայում, Իտալիայում, Ճապոնիայում և Ֆրանսիայում ընդունված սահմանադրություններն արտացոլեցին պետական իշխանության սահմանափակման և մարդու հիմնարար իրավունքների առաջնայնության գաղափարի ինստիտուցիոնալացում: Գերմանիայի 1949 թվականի Հիմնական օրենքը (Grundgesetz) մարդու արժանապատվությունը հռչակեց որպես անխախտելի սկզբունք և հիմնարար իրավունքների պաշտպանությունը դարձրեց ամբողջ սահմանադրական կարգի առանցք՝ միաժամանակ ամրապնդելով սահմանադրական արդարադատության մեխանիզմները: Իտալիայի 1947 թվականի Սահմանադրությունը, ֆաշիստական անցյալի արձագանքով, ընդգծեց անհատի իրավունքների գերակայությունը և դատարանների անկախությունը՝ որպես ժողովրդավարական պետության հիմնարար պայման: Ճապոնիայի 1947 թվականի Սահմանադրությունը, հրաժարվելով կայսերական գերիշխանության մոդելից, սահմանեց մարդու հիմնարար իրավունքների լայն շրջանակ և դատական վերահսկողության համակարգ՝ նպատակ ունենալով կանխել իշխանության կենտրոնացումը: Ֆրանսիայի 1946 թվականի Սահմանադրությունը (Չորրորդ Հանրապետություն) իր նախաբանում ամրագրեց սոցիալական և քաղաքացիական իրավունքների պաշտպանությունը՝ զարգացնելով այն մոտեցումը, ըստ որի սահմանադրական իրավունքները հանդիսանում են հանրային իշխանության գործունեության պարտադիր չափանիշ:

Սահմանադրական դատարանների դերը արդար դատաքննության իրավունքի պաշտպանության և զարգացման գործում

Հիմնարար իրավունքների, մասնավորապես արդար դատաքննության իրավունքի սահմանադրականացումը անբաժանորեն կապված է սահմանադրական դատարանների ինստիտուտի զարգացման հետ: Սահմանադրական դատարանները, որոնք առաջին անգամ հայտնվեցին Ավստրիայում Հանս Կելզենի տեսական

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆ Ծ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ Ծ 1(122) 2026

աշխատանքի հիման վրա (1920), դարձան կենտրոնական մեխանիզմը սահմանադրական իրավունքների պաշտպանության համար¹:

Սահմանադրական դատարաններն ապահովում են սահմանադրության և դրա մեջ պարունակվող դրույթների գերակայությունը՝ ստուգելով իրավական ակտերի համապատասխանությունը սահմանադրականությանը՝ լուծելով պետական մարմինների միջև սահմանադրական գործառույթների և պարտավորությունների վերաբերյալ վեճերը և այլն²: Այս լիազորությունների միջոցով սահմանադրական դատարաններն ապահովում են, որ բոլոր ստորադաս իրավական նորմերը և պետական գործողությունները համապատասխանեն սահմանադրորեն ամրագրված իրավունքներին:

Ինչպես նշվեց նախորդիվ, սահմանադրական իրավունքներն ինքնուրույն գործող ինստիտուտներ չեն: Սահմանադրությունը փոխկապակցված դրույթների ամբողջություն է և, հետևաբար, իր յուրաքանչյուր դրույթ պետք է մեկնաբանվի ողջ փաստաթղթի բովանդակությունից ելնելով³: Սա բավականին ծավալուն և բարդ գործընթաց է և հենց այս հանձնառությամբ են օժտված սահմանադրական դատարանները: Հենց դրանում է կայանում սահմանադրական դատարանների առաջնային հանձնառությունը:

Ավելին, շատ սահմանադրություններ պարունակում են միայն ընդհանրական ձևակերպումներ հիմնարար իրավունքների վերաբերյալ և սահմանադրական դատարաններն են օժտված դրանց զարգացման և հստակ սահմանման պարտավորությամբ⁴:

Սահմանադրական դատարանները մեկնաբանում են սահմանադրությունը՝ հենվելով բազմաթիվ աղբյուրների վրա, ինչպիսիք են, օրինակ, բառացի, պատմական, համակարգային և անգամ աստվածաբանական:

Հաճախ մեկնաբանության մեթոդը կախված է մեկնաբանվող եզրույթի բնույթից: Դատարանների մեծ մասը համաձայն են, որ մարդու հիմնարար իրավունքների վերաբերյալ դրույթները չեն կարող սահմանափակվել իրենց տառացի սահմանմամբ և ենթակա են ավելի հիմնավոր և համապարփակ մեկնաբանման, ելնելով իրավիճակի, իրավունքի և հասարակության պահանջների առանձնահատկություններից:

¹ **Hans Kelsen**, “Judicial Review of Legislation: A Comparative Study of the Austrian and the American Constitution”. *Journal of Politics* 4, no. 2 (1942): 183–200.

² **Գագիկ Հարությունյան**, Սահմանադրական մշակույթ. պատմության դասերը և ժամանակի մարտահրավերները (վերահրատարակություն՝ լրամշակումներով): Երևան, Նժար, 2016, 333:

³ XVII Congress of the Conference of European Constitutional Courts, *The Role of Constitutional Courts in Upholding and Applying Constitutional Principles*, vol. 1 (2018), 24.

⁴ Տե՛ս նույն տեղում, 25:

Այս լիազորությունների կիրառմամբ արդար դատաքննության համատեքստում սահմանադրական դատարանները զարգացրել են մանրամասն դատաիրավական պրակտիկա՝ մեկնաբանելով արդար դատաքննության բովանդակությունը և կիրառելիությունը տարբեր իրավիճակներում: Օրինակ, Գերմանիայի Դաշնային սահմանադրական դատարանը մեկնաբանել է rechtliches Gehör-ը որպես լայն երաշխիք, որը ներառում է ոչ միայն ձևական լսված լինելու իրավունքը, այլև էական իրավունք՝ ազդել դատական որոշման վրա և ստանալ պատճառաբանված վճիռ, որը կարելի է հասկանալ և գնահատել¹:

Արդար դատաքննության իրավունքը և միջազգային չափանիշների դերը Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունում

1995 թվականի Սահմանադրության ընդունմամբ Հայաստանի Հանրապետությունում արդար դատաքննության իրավունքն ամրագրվեց որպես ինքնուրույն սահմանադրական իրավունք՝ դուրս բերելով այն զուտ դատավարական կարգավորման դաշտից և բարձրացնելով սահմանադրական ինստիտուտի մակարդակ: Սահմանադրության 39-րդ հոդվածը (հետագայում՝ վերաձևակերպված և զարգացված) ձևակերպում էր արդար դատաքննության իրավունքի հիմնական առանցքը՝ որպես յուրաքանչյուր անձի իրավունք՝ իր խախտված իրավունքների վերականգնման և իր նկատմամբ ներկայացված մեղադրանքի հիմնավորվածության պարզման համար անկախ և անկողմնակալ դատարանի կողմից գործի հրապարակային քննության: Այս դրույթը միաժամանակ ներառում էր ինչպես քաղաքացիական, այնպես էլ քրեական դատավարության համար կիրառելի սկզբունքներ՝ ձևավորելով միասնական սահմանադրական ստանդարտ:

1995 թվականի Սահմանադրության 39-րդ հոդվածի կառուցվածքային կարևորությունն այն էր, որ այն արդար դատաքննությունը դիտարկում էր ոչ միայն որպես դատավարական ընթացք, այլ որպես իրավական պաշտպանության միջոց: Այստեղ շեշտը դրված էր ոչ թե դատական գործողությունների ձևական հաջորդականության, այլ արդյունքի վրա՝ խախտված իրավունքի վերականգնում: Այդ մոտեցումը սահմանադրական մակարդակով հաստատում էր, որ արդար դատաքննության իրավունքն ուղղված է ոչ միայն ընթացակարգի արդար կազմակերպմանը, այլև արդյունավետ պաշտպանության ապահովմանը:

¹ Bundesverfassungsgericht, Beschluss des Ersten Senats, 19 May 1992, BVerfGE 86, 133.

Գործող Սահմանադրության 63-րդ հոդվածը սահմանում է արդար դատաքննության իրավունքը՝ շեշտադրելով դատական անկախության, անաչառության և դատական գործընթացների հրապարակայնության սկզբունքները:

Սահմանադրության 61-րդ հոդվածն ամրագրում է դատական պաշտպանության իրավունքը՝ որպես հիմնարար իրավունք, որը ենթադրում է դատարան դիմելու ոչ թե ձևական, այլ արդյունավետ հնարավորություն: Հոդվածի երկրորդ մասում նախատեսված է միջազգային մարմիններին դիմելու անձանց իրավունքը:

Այս դրույթի կարևորությունը նրանում է, որ այն ևս մեկ անգամ սահմանադրական մակարդակով վերահաստատում է, որ ներպետական արդարադատությունը և անձանց իրավունքները խաթարող պետական մարմինների գործողությունները կարող են ենթարկվել վերազգային վերահսկողության:

Արդար դատաքննության իրավունքի սահմանադրական կարգավորման առանցքային բաղադրիչներից է միջազգային պայմանագրերի և ներպետական իրավունքի հարաբերակցության հարցը: Սահմանադրության 5-րդ հոդվածի 3-րդ մասը հստակ սահմանում է, որ Հայաստանի Հանրապետության վավերացրած միջազգային պայմանագրերի և օրենքների նորմերի միջև հակասության դեպքում կիրառվում են միջազգային պայմանագրերի նորմերը: Այս դրույթը ստեղծում է հստակ իրավական մեխանիզմ՝ ապահովելու, որ արդար դատաքննության վերաբերյալ միջազգային ստանդարտներն ունենան գերակայություն ներպետական օրենսդրության նկատմամբ: Արդյունքում՝ դատարանները պարտավոր են իրենց գործունեության ընթացքում հաշվի առնել ոչ միայն ազգային օրենքները, այլև Հայաստանի ստանձնած միջազգային պարտավորությունները:

Սահմանադրության 81-րդ հոդվածը լրացնում է այս համակարգը՝ սահմանելով միջազգային իրավական պրակտիկայի դերակատարումը սահմանադրական մեկնաբանության մեջ: Այս հոդվածի համաձայն՝ հիմնական իրավունքների և ազատությունների վերաբերյալ սահմանադրական դրույթները մեկնաբանելիս պետք է հաշվի առնվի մարդու իրավունքների վերաբերյալ միջազգային պայմանագրերի հիման վրա գործող մարմինների պրակտիկան: Այս դրույթի միջոցով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքը ներառվում է ՀՀ սահմանադրական համակարգի մեջ՝ որպես իրավունքի մեկնաբանման պարտադիր գործիք:

Դատարանը, կիրառելով 81-րդ հոդվածը, փաստացիորեն գործում է որպես միջնորդ ազգային և միջազգային իրավական համակարգերի միջև՝ ապահովելով դրանց համահունչ զարգացումը ներպետական իրավական համակարգում: Միևնույն

ժամանակ, այս մեխանիզմը սահմանափակում է օրենսդրի և գործադիրի կամայականությունը՝ կանխելով միջազգային ստանդարտներից շեղումները:

Արդար դատաքննության սահմանադրական ինստիտուցիոնալացումը Հայաստանում ցույց է տալիս, որ այս իրավունքը ծառայում է ոչ միայն անհատի պաշտպանության նպատակին, այլ նաև հանդիսանում է դատական իշխանության ամբողջ կառուցվածքի կազմակերպման հիմք: Սահմանադրական մակարդակով ամրագրված արդար դատաքննության սկզբունքները պայմանավորում են դատավորների անկախության երաշխիքները, դատական իշխանության ինքնավարությունը և դատարանների նկատմամբ հանրային վստահության ձևավորումը: Այս իմաստով արդար դատաքննության իրավունքը հանդես է գալիս որպես սահմանադրական կարգի կայունության և պետության իրավական լեգիտիմության կարևոր բաղադրիչ:

Արդար դատաքննության իրավունքի իրավաընկալման ժամանակակից հիմնահարցերը

21-րդ դարում արդար դատաքննության իրավունքի սահմանադրականացումը տեղի է ունենում արմատապես փոխված իրավաքաղաքական և տեխնոլոգիական միջավայրում: Եթե 20-րդ դարի երկրորդ կեսին հիմնական խնդիրը հանդիսանում էր այս իրավունքի ճանաչումը և նորմատիվ ամրագրումը, ապա ժամանակակից փուլում հիմնական մարտահրավերը դրա բովանդակային վերաիմաստավորումն է՝ նոր սոցիալական հարաբերությունների, տեխնոլոգիական միջամտությունների և անվտանգային սպառնալիքների պայմաններում: Այս գործընթացը առաջ է բերում մի շարք իրավաընկալման հիմնախնդիրներ, որոնք վերաձևավորում են արդար դատաքննության դասական ընկալումը որպես բացառապես «դատարան–պետություն–քաղաքացի» ուղղահայաց հարաբերություն:

Արդար դատաքննության իրավունքի սահմանադրականացման ժամանակակից ամենակարևոր հարցերից մեկը դրա հորիզոնական կիրառելիությունն է՝ մասնավոր իրավահարաբերություններում: Ավանդաբար սահմանադրական իրավունքները դիտարկվում էին որպես ուղղահայաց պաշտպանություն պետության դեմ: Սակայն ժամանակակից սահմանադրական մտածողությունն աստիճանաբար ընդունում է, որ հիմնարար իրավունքները չեն կարող սահմանափակվել միայն պետության գործողություններով, այլ պետք է ազդեն նաև մասնավոր իրավունքի դաշտում ձևավորվող հարաբերությունների վրա:

Այս մոտեցման դասական ձևակերպումը տրվել է Գերմանիայի Դաշնային սահմանադրական դատարանի Lüth գործով (1958), որտեղ Դատարանը մշակեց *Drittwirkung der Grundrechte* դոկտրինը: Դատարանը հայտարարեց, որ հիմնարար իրավունքները հանդիսանում են ոչ միայն սուբյեկտիվ իրավունքներ, այլև օբյեկտիվ արժեքային կարգ (objektive Werteordnung), որը ճառագայթում է ողջ իրավական համակարգի վրա: Սա նշանակում է, որ քաղաքացիական, առևտրային և աշխատանքային իրավունքի նորմերը պետք է մեկնաբանվեն և կիրառվեն հիմնարար իրավունքների լույսի ներքո:

Արդար դատաքննության համատեքստում այս դոկտրինը ստանում է առանձնահատուկ նշանակություն: Մասնավոր արբիտրաժային մարմինները, մասնագիտական կարգապահական հանձնաժողովները, համալսարանական կամ կորպորատիվ «ներքին դատարանները» իրականացնում են գործառույթներ, որոնք էականորեն ազդում են անձանց իրավունքների վրա:

Երկրորդ խնդիրը կապված է թվային տեխնոլոգիաների ազդեցության հետ արդար դատաքննության իրականացման վրա: Արհեստական բանականության օգտագործումը դատական որոշումների կայացման գործում, պրեդիկտիվ արդարադատության ալգորիթմները և ավտոմատացված վարչական որոշումներն առաջացնում են հարցեր թափանցիկության, հաշվետվողականության և մարդկային դատողության անփոխարինելի դերի մասին: Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը դեռևս չի մշակել համապարփակ դատաիրավական պրակտիկա այս հարցերի վերաբերյալ:

Երրորդ հիմնահարցը վերաբերում է արդար դատաքննության և այլ սահմանադրական արժեքների միջև հակասությունների կառավարմանը: Մասնավորապես, հրապարակային դատաքննության սկզբունքը կարող է բախվել անձնական տվյալների պաշտպանության իրավունքի հետ թվային դարաշրջանում, երբ դատական որոշումները հեշտությամբ հասանելի են առցանց և կարող են մշտապես հետապնդել անձանց:

Արդարադատության եվրոպական դատարանը *Google Spain v. Agencia Española de Protección de Datos* գործով (2014) առաջին անգամ ճանաչեց «մոռացվելու իրավունքը»՝ սահմանելով, որ որոշ պայմաններում անձը կարող է պահանջել իր վերաբերյալ տեղեկատվության հեռացումը որոնողական համակարգերից: Հետագա դատաիրավական պրակտիկան զարգացրել է այս մոտեցումը՝ փորձելով ապահովել հավասարակշռություն տեղեկատվության հրապարակայնության և անձնական կյանքի պաշտպանության միջև: Այս հավասարակշռումը հատկապես կարևոր է արդարադատության ոլորտում, որտեղ անհրաժեշտ է միաժամանակ պահպանել

դատական գործընթացների թափանցիկությունը և անձնական տվյալների պաշտպանությունը: Այդ նպատակով պետությունները սկսել են կիրառել այնպիսի մեխանիզմներ, ինչպիսիք են դատական ակտերի անանունացումը և անձնական տվյալների սահմանափակ ժամանակով հասանելիության ապահովումը՝ առանց խաթարելու դատարանների գործունեության հրապարակայնության և հաշվետվողականության հիմնարար սկզբունքները: Այս գործընթացը, սակայն, բավականին բարդ է և ոչ բոլոր պետություններն են կարողանում այն համապատասխան իրագործել:

Միաժամանակ, արդար դատաքննության իրավունքի միջազգայնացումը և սահմանադրական ամրագրումն ինքնին դեռևս չեն երաշխավորում դրա լիարժեք գործնական իրականացումը: Ժամանակակից պետությունների փորձը ցույց է տալիս, որ հատկապես արտակարգ իրավիճակներում՝ ահաբեկչության դեմ պայքարի, ազգային անվտանգության կամ հանրային անվտանգության ապահովման համատեքստում, պետությունները հաճախ դիմում են այնպիսի միջոցների, որոնք էականորեն սահմանափակում են արդար դատաքննության երաշխիքները: Հակաահաբեկչական գործողությունների շրջանակում լայնորեն կիրառվում են երկարատև նախնական կալանք, գաղտնի ապացույցների օգտագործում, դատավարական վերահսկողության թուլացում և պաշտպանական իրավունքների սահմանափակում, ինչը լուրջ մարտահրավեր է ներկայացնում արդար դատաքննության իրավունքի իրական պաշտպանության համար: Այս իրողությունը վկայում է, որ իրավունքի նորմատիվ ճանաչումն ու սահմանադրական ուժը պահանջում են շարունակական ինստիտուցիոնալ վերահսկողություն և դատական արդյունավետ մեխանիզմներ՝ հատկապես ճգնաժամային պայմաններում դրա էությունը պահպանելու նպատակով:

Սույն հիմնախնդիրների հաղթահարումը հնարավոր է միայն դրա բովանդակային հարմարեցման միջոցով: Հորիզոնական կիրառելիության հարցում առաջնահերթ է համակարգված ոլորտային իրավական կարգավորումների ներդրումը, որոնք կսահմանեն մասնավոր բնույթի վեճերում պարտադիր հաշտարարության և արբիտրաժի գործընթացներում անձանց իրավունքների պաշտպանության երաշխիքները՝ սահմանադրական և միջազգային ստանդարտներին համապատասխան: Գործնականում դա կարող է արտահայտվել արբիտրաժային վարույթներում արդար դատավարության երաշխիքների սահմանմամբ, ինչպես նաև սույն մասնավոր գործընթացների նկատմամբ համապատասխան դատական վերահսկողության ընդլայնմամբ:

Թվային տեխնոլոգիաների ազդեցության պայմաններում լուծումների առանցքային ուղղությունը մարդկային դատողության առաջնայնության պահպանումն է: Արհեստական բանականության և ավտոմատացված համակարգերի կիրառումը կարող է թույլատրելի լինել միայն որպես աջակցող գործիք, այլ ոչ՝ վերջնական որոշում կայացնող մեխանիզմ: Սահմանադրական և միջազգային չափորոշիչների լույսի ներքո անհրաժեշտ է ապահովել ավգորիթմների թափանցիկությունը, որոշումների պատճառաբանվածությունը և դրանց դատական վերահսկողության լիարժեք հնարավորությունը: Միաժամանակ օրենսդիրը և դատարանները պետք է մշակեն նոր չափանիշներ, որոնք կերաշխավորեն, որ թվայնացումը չի հանգեցնի կողմերի մասնակցության, լավաճ լինելու իրավունքի կամ «զենքերի հավասարության» սկզբունքի փաստացի թուլացմանը: Միաժամանակ, թվայնացման դարում անձնական տվյալների պաշտպանության հարցում կարևոր է համապատասխան վերահսկողական մեխանիզմների ներդրումը, որոնք կապահովեն դատավարական թափանցիկության և անձնական տվյալների պաշտպանության միջև հավասարակշռությունը: Օրինակ, դատական վճիռները կարող են հրապարակվել անունների և այլ անձնական տվյալների գաղտնագրմամբ: Սրա բարդությունը կայանում է նրանում, որ դատավարությունների պարագայում անձնական տվյալների պաշտպանության ապահովումն առավել բարդ է: Բաց դատավարությունների ինստիտուտն ունի բացառությունների խիստ սահմանափակ շրջանակ: Անձնական տվյալների պաշտպանության հիմքով սահմանափակումը կարող է հանգեցնել թափանցիկության ողջ հայեցակարգի խանգարման: Այսպիսով, հարկավոր է մշակել այնպիսի կարգավորումներ, որոնք հաշվի կառնեն գոնե ավելի զգայուն անձնական տվյալների պաշտպանությունը:

Արդար դատաքննության և այլ սահմանադրական արժեքների, ինչպես նաև անվտանգության պահանջների միջև հակասությունների լուծումը պահանջում է ոչ միայն համաչափության սկզբունքի խիստ կիրառություն և արդյունավետ դատական վերահսկողություն, այլև ինստիտուցիոնալ ամբողջականություն, որը նվազեցնում է չարաշահումների համակարգային ռիսկերը, հատկապես արտակարգ իրավիճակներում: Թեև պետությունները կարող են ժամանակավորապես սահմանափակել որոշ իրավունքներ՝ ազգային անվտանգության կամ հանրային կարգի ապահովման նպատակով, արդար դատաքննության հիմնական միջուկը՝ անկախ և անաչառ դատարանը, պաշտպանության իրավունքը և դատավարական արդարությունը, չի կարող զիջվել արդյունավետության կամ արագության նկատառումներից ելնելով: Այս սահմանների պահպանումը հնարավոր է միայն այն դեպքում, երբ դատական

իշխանությունը պաշտպանված է քաղաքական ազդեցություններից և գործում է թափանցիկ ու հաշվետու ինստիտուցիոնալ միջավայրում:

Այս համատեքստում առանձնահատուկ նշանակություն ունեն հակակոռուպցիոն շահերի բախման կանխարգելման համապարփակ կարգավորումները: Կոռուպցիոն ռիսկերը՝ դատավորների նշանակման, առաջխաղացման, կարգապահական պատասխանատվության կամ գործերի բաշխման գործընթացներում, կարող են էականորեն խաթարել արդար դատաքննության իրավունքը՝ հատկապես ճգնաժամային իրավիճակներում, երբ վերահսկողության մեխանիզմները թուլանալու միտում ունեն: Արդյունավետ հակակոռուպցիոն քաղաքականությունը ենթադրում է դատավորների և դատական պաշտոնյաների ֆինանսական թափանցիկություն, շահերի բախման դեպքերի հստակ սահմանում և բացարկի ինստիտուտի գործուն կարգավորումներ, ինչպես նաև անկախ մարմինների կողմից իրականացվող վերահսկողություն: Այս միջոցները նպաստում են ոչ միայն անհատական գործերի արդար քննությանը, այլև դատարանների նկատմամբ հանրային վստահության պահպանմանը:

Վճռորոշ դեր ունեն նաև դատական անկախության ինստիտուցիոնալ երաշխիքները՝ դատավորների անփոփոխելիությունը, նշանակման և ազատման գործընթացների քաղաքական ազդեցությունից պաշտպանվածությունը, ինչպես նաև կարգապահական վարույթների անկախությունն ու իրավական կանխատեսելիությունը: Սահմանադրական դատարանների և միջազգային դատական մարմինների ներգրավվածությունը՝ որպես վերահսկող և ուղղորդող ինստիտուտներ, լրացնում է այս համակարգը՝ ապահովելով, որ նույնիսկ արտակարգ իրավիճակներում հակակոռուպցիոն և անկախության երաշխիքները չզոհաբերվեն կարճաժամկետ քաղաքական նպատակներին: Այսպիսով, անվտանգության և արդյունավետության պահանջների պայմաններում արդար դատաքննության իրավունքի պաշտպանությունը դառնում է ոչ միայն նորմատիվ խնդիր, այլ նաև ինստիտուցիոնալ կայունության և հակակոռուպցիոն քաղաքականության արդյունավետության չափանիշ:

Այս բոլոր մեխանիզմներն արդեն իսկ հայտնի են ժամանակակից հասարակություններում, սակայն դրանց շարունակական կիրառումը և զարգացումը մնում են դատական և օրենսդիր իշխանությունների արդի հանձնառությունը:

Եզրակացություն

Ամփոփելով՝ ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ 20-րդ դարի կեսերից արդար դատաքննության իրավունքը «դատավարական կանոնների» շրջանակից տեղափոխվել է սահմանադրական կարգի հիմքային հարթություն՝ դառնալով մարդու իրավունքների

իրականացման առանցքային նախապայման: Այս վերաիմաստավորումը պայմանավորվել է թե՛ պատմական փորձով և պետական կամայականության հետևանքների գիտակցմամբ, թե՛ միջազգային իրավունքի ինստիտուցիոնալ զարգացմամբ, որի արդյունքում պետությունները ենթարկվել են իրավապարտադիր չափորոշիչների՝ միջազգային և տարածաշրջանային պայմանագրերի միջոցով: Միջազգային վերահսկողության մեխանիզմները նպաստել են այն բանին, որ արդար դատաքննության չափանիշները դառնան ներպետական սահմանադրական համակարգերի ձևավորման և դատական իշխանության կազմակերպման առանցքային չափանիշներ:

Միևնույն ժամանակ, արդար դատաքննության իրավունքը, լինելով դինամիկ և «բաց» ինստիտուտ, շարունակաբար ենթարկվում է նոր փորձությունների՝ տեխնոլոգիական միջամտությունների, վեճերի լուծման այլընտրանքային մեխանիզմների կիրառման աճի, ինչպես նաև անվտանգության օրակարգերի ուժեղացման պայմաններում: Հետևաբար, դրա արդյունավետ պաշտպանությունը չի կարող սահմանափակվել միայն սահմանադրականացմամբ: Անհրաժեշտ են համաչափության հստակ կանոնակարգեր, իրական դատական վերահսկողություն և ինստիտուցիոնալ երաշխիքների ամրացում՝ դատարանների անկախության, շահերի բախման կանխարգելման, հակակոռուպցիոն մեխանիզմների, գործերի բաշխման թափանցիկության և կարգապահական վարույթների կանխատեսելիության միջոցով: Այս տրամաբանության մեջ արդար դատաքննության իրավունքը միաժամանակ հանդես է գալիս որպես անհատի պաշտպանության միջոց և որպես պետական իշխանության սահմանափակման համակարգային չափանիշ, որով գնահատվում է իրավական պետության և սահմանադրականության կենսունակությունը թե՛ «սովորական», թե՛ ճգնաժամային պայմաններում:

Օգտագործված գրականության ցանկ

Նորմատիվ իրավական ակտեր և միջազգային փաստաթղթեր

1. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն: Ընդունված՝ 5 հուլիսի 1995 թ., ուժի մեջ է մտել 13 հուլիսի 1995 թ.:
2. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Adopted in Rome on 4 November 1950, entered into force on 3 September 1953. ETS No. 005.

3. International Covenant on Civil and Political Rights. Adopted on 16 December 1966, entered into force on 23 March 1976. 999 U.N.T.S. 171.
4. United Nations, Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. Adopted on 9 December 1948, entered into force on 12 January 1951.
5. United Nations General Assembly, Principles of International Law Recognized in the Charter of the Nürnberg Tribunal and in the Judgment of the Tribunal. G.A. Res. 95 (I), adopted on 11 December 1946.
6. United Nations, Rome Statute of the International Criminal Court. Adopted on 17 July 1998, entered into force on 1 July 2002.
7. United Nations Human Rights Committee. Rules of Procedure of the Human Rights Committee. CCPR/C/3/Rev.11, 2019.
8. United Nations Human Rights Committee. General Comment No. 32: Article 14 - Right to Equality before Courts and Tribunals and to a Fair Trial. CCPR/C/GC/32, adopted on 23 August 2007.
9. United Nations Human Rights Committee. General Comment No. 33: The Obligations of States Parties under the Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights. CCPR/C/GC/33, adopted on 5 November 2008.

Օգտագործված հայերեն գրականություն

10. Հարությունյան Գ.Գ., «Սահմանադրական մշակույթ. պատմության դասերը և ժամանակի մարտահրավերները (վերահրատարակություն՝ լրամշակումներով)»: Երևան, Նժար, 2016:
11. Հարությունյան Գ.Գ., «Սահմանադրություն և սահմանադրականություն նոր հազարամյակի սահմանադրական մշակույթի համատեքստում: Նոր հազարամյակի սահմանադրականություն. իրականության պարադիգմներ և մարտահրավերներ» ժողովածուում: Խմբ.՝ Հարությունյան Գ.Գ.: Երևան, Նժար, 2013:

Օգտագործված օտարերկրյա գրականություն

12. Алекси Р. Понятие и действительность права (ответ юридическому позитивизму). - Москва, 2011.
13. Кельзен Г. Чистое учение о праве Ганса Кельзена. Сборник переводов. Выпуск 2. - Москва, 1988.
14. Нерсесянц В.С. Конституционализм как общегосударственная идеология. В кн.: Конституционно-правовая реформа в Российской Федерации. Сборник статей. // Под ред. Ю. С. Пивоварова. - Москва, 2000.

15. **Чиркин В.Е.** Общечеловеческие ценности и современное государство. Государство и право, № 2, 2002.
16. **Шайо А.** Самоограничение власти: краткий курс конституционализма. - Москва, 1999.
17. **Alexy R.A.** “Theory of Constitutional Rights”. Oxford: Oxford University Press, 2002.
18. **Bingham T.** “The Rule of Law”. London: Allen Lane, 2010.
19. **Cassese A.** “International Criminal Law”. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2008.
20. **De Schutter O.** “International Human Rights Law”. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
21. **Donnelly J.** “Universal Human Rights in Theory and Practice”. 3rd ed. Ithaca, NY: Cornell University Press, 2013.
22. **Dyzenhaus D.** “The Constitution of Law: Legality in a Time of Emergency.” Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
23. **Gardbaum S.** The “Horizontal Effect” of Constitutional Rights. Michigan Law Review, Vol. 102, No. 3, 2003, pp. 387–459.
24. **Gross O., Ní Aoláin F.** “Law in Times of Crisis: Emergency Powers in Theory and Practice”. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
25. **Hernández G.** “International Law”. Oxford: Oxford University Press, 2019.
26. **Huntington S.P.** “Political Order in Changing Societies”. New Haven: Yale University Press, 1968.
27. **Kelsen H.** “Reine Rechtslehre”. 2. Auflage. Wien, 1960.
28. **Kelsen H.** “Judicial Review of Legislation: A Comparative Study of the Austrian and the American Constitution”. Journal of Politics, Vol. 4, No. 2, 1942, pp. 183–200.
29. **Lauterpacht H.** “International Law and Human Rights”. London: Stevens & Sons, 1950.
30. **Loughlin M.** “Foundations of Public Law”. Oxford: Oxford University Press, 2010.
31. **Montesquieu C. de S.** “The Spirit of the Laws”. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
32. **Rosenfeld M., Sajó A.** “Constitutionalism: Foundations for the New Millennium. In: New Millennium Constitutionalism: Paradigms of Reality and Challenges”, ed. G. G. Harutyunyan. Yerevan: NJHAR, 2013.
33. **Sadurski W.** “Rights Before Courts: A Study of Constitutional Courts in Postcommunist States of Central and Eastern Europe”. Dordrecht: Springer, 2005.
34. **Schabas W.A.** “Genocide in International Law”. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

35. **Schabas W.A.** “An Introduction to the International Criminal Court”. 5th ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2017.
36. **Shaw M.N.** “International Law”. 8th ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2017.
37. **Tushnet M.** “Constitutional Interpretation, Character and Experience”. Boston University Law Review, Vol. 72, No. 4, 1992.

**КОНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЯ ПРАВА НА
СПРАВЕДЛИВОЕ СУДЕБНОЕ РАЗБИРАТЕЛЬСТВО:
ОТ ИСТОРИЧЕСКОГО ПЕРЕОСМЫСЛЕНИЯ ДО ВЫЗОВОВ XXI ВЕКА**

Аннотация

В статье анализируется переосмысление права на справедливое судебное разбирательство – от сугубо процессуального вопроса к самостоятельному конституционному принципу. Исследование показывает, что данная трансформация была обусловлена историческим опытом, изменениями в общественном восприятии данного права, развитием международного права, а также созданием международных надзорных органов.

В то же время в статье обосновывается, что право на справедливое судебное разбирательство, будучи динамичным и “открытым” институтом, в XXI веке сталкивается с новыми вызовами, включая цифровизацию, расширение применения альтернативных механизмов разрешения споров, защиту персональных данных и усиление повестки безопасности. Исследование демонстрирует, что одного лишь конституционного закрепления недостаточно для обеспечения эффективной защиты права на справедливое судебное разбирательство. Эффективная защита возможна только при параллельном развитии судебных и конституционных механизмов, обеспечивающих данное право, включая институциональные гарантии независимости судебной власти, антикоррупционную политику, предотвращение конфликта интересов и эффективный судебный контроль, которые в совокупности обеспечивают жизнеспособность и практическую реализуемость данного права.

Ключевые слова: справедливое судебное разбирательство, права человека, независимость судебной власти, конституционализм, конституционный контроль, международное право, конституция.

**THE CONSTITUTIONALIZATION OF THE RIGHT TO A FAIR TRIAL:
FROM HISTORICAL RECONCEPTION TO THE CHALLENGES OF THE 21ST CENTURY**

Annotation

This article analyses the reconceptualisation of the right to a fair trial from a purely procedural matter into an independent constitutional principle. The study demonstrates that this transformation has been driven by historical experience, changes in the public perception of the right, the development of international law, and the establishment of international supervisory bodies.

At the same time, the article argues that, as a dynamic and “open” institution, the right to a fair trial faces new challenges in the 21st century, including digitalisation, the growing use of alternative dispute resolution mechanisms, the protection of personal data, and the strengthening of security agendas. The research shows that constitutional entrenchment alone is insufficient to ensure effective protection of the right to a fair trial. Effective protection is possible only if the judicial and constitutional mechanisms safeguarding this right are developed in parallel, including institutional guarantees of judicial independence, anti-corruption policies, conflict-of-interest prevention, and effective judicial oversight, which together ensure the vitality and practical enforcement of this right.

Keywords: fair trial, human rights, judicial independence, constitutionalism, constitutional review, international law, constitution.

Հոդվածը հանձնված է խմբագրություն 25.12.2025 թ., պրվել է գրախոսության 27.12.2025 թ., ընդունվել է տպագրության 22.01.2026 թ.: